

DOI 10.31651/2524-2660-2021-3-57-62

ORCID 0000-0003-4782-1079

ХАРКІВСЬКА Алла Анатоліївна

докторка педагогічних наук, професорка, проректорка з науково-педагогічної роботи,
Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради,
e-mail: kharkivska_hgpa@ukr.net

ORCID 0000-0002-9323-6252

ХАРКІВСЬКИЙ Валерій Сергійович

кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри педагогіки, філософії та мовної підготовки,
Харківська медична академія післядипломної освіти,
e-mail: kharkivskiy.valeriy@gmail.com

УДК 37.015.31:[172.12+340]:159.947.23(045)

**ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ТА ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУЧАСНОЇ
ОСОБИСТОСТІ – ПРОЦЕС ВІДРОДЖЕННЯ НАЦІЇ**

Окреслюються шляхи нового погляду на сучасний процес виховання громадянської та правової відповідальності в особистості.

Наголошується на тому, що громадянське та правове виховання в Україні зумовлює процес відродження нації який сприятиме формуванню соборності України, що є українською національною ідеєю. Автори приходять до висновку, що стати відповідальними активними громадянами, особистість має розвивати не лише знання й розуміння політичної та правової системи та інститутів, а й володіти такими навичками, як: формулювати, комунікувати й відстоювати власну думку, бути впевненими в собі, розвивати емпатію, бути готовими діяти чи утримуватися від необдуманих дій у ситуації невизначеності, співпрацювати з різними людьми, поважати себе й інших.

Ключові слова: *виховання; громадянське виховання; правове виховання; культурологічний підхід; компетентнісний підхід.*

Постановка проблеми. *Із входженням України в новий період становлення всіх сфер соціального, економічного, політичного, духовного розвитку, коли відбувається відновлення державності, багатогранне відродження українського народу, активізується проблема громадянського, патріотичного, правового, духовного та морально-етичного виховання особистості. Громадянське та правове виховання в Україні зумовлює процес відродження нації який сприятиме формуванню соборності України, що є українською національною*

ідеєю, ґрунтуючись на нормативно-правових засадах незалежної країни. Процес становлення громадянського суспільства в Україні передбачає суттєву трансформацію світоглядних орієнтацій та самосвідомості сучасної особистості, який передбачає розбудову суверенної, демократичної, соціально орієнтованої держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Організацію виховного процесу в закладах вищої освіти досліджували В. Айнштейн, А. Боденко, М. Боритко, І. Ільїнський, В. Кагерманьян, В. Лісовський, А. Мафтин, О. Пономарьов, К. Платова, та ін.; аналізу виховної діяльності педагога присвячені праці О. Дубасенко, Ж. Петрович, О. Столяренко; теоретичні основи виховання та методики виховної роботи висвітлені в наукових розвідках А. Капської, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського. На сучасному етапі розвитку освіти відомо, що проблема громадянського та правового виховання досліджувалась у різних аспектах, зокрема концептуальні засади національного виховання висвітлюються в працях М. Євтуха, П. Ігнатенка, В. Ільченко, В. Кузя, О. Любара, Ю. Руденка, Р. Сопівника, О. Сухомлинської та ін.; теоретичні основи виховання та методики виховної роботи висвітлені в наукових розвідках А. Капської, В. Сухомлинського, Н. Щуркової. Відповідальність як необхідну якість майбутніх фахівців досліджували Н. Борейко, О. Романовський та інші. Однак, незважаючи на увагу дослідників до цієї проблеми, слід зазначити, що сьогодні потребує вирішення багатоаспектних питань які виникають у процесі громадянського та правового виховання.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні думки, про те, що громадянське та правове виховання в Україні зумовлює процес відродження нації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування громадянської позиції особистості, її національної самосвідомості, ціннісної свідомості, турбота про соціальне благополуччя, духовно-моральне та фізичне здоров'я є загальною турботою освітян, наукового й педагогічного співтовариства, батьків, культурних, громадських організацій, установ охорони здоров'я, тобто всіх, хто не байдужий до майбутнього молодого покоління.

У зазначеному контексті особливої значущості набуває освіта, яка впродовж життя виокремлюється, як морально-етична, політична і соціальна цінність цивілізаційного світу й визначає правильний вектор для подальшого розвитку суспільст-

ва. Освіта покликана окультурювати сучасний світ, людину.

Необхідно наголосити, що освіта спрямована на формування знань про права й обов'язки людини і тісно пов'язана з формуванням соціально-політичної компетентності особистості у суспільній сфері. Вона базується зокрема на таких принципах, як:

- принцип гуманізації та демократизації виховного процесу, що передбачає рівноправність учасників педагогічної взаємодії, їх взаємоповагу, що викликає позитивну відкритість до сприйняття громадянських цінностей: щирості, доброти, справедливості, співчутливості, милосердя тощо;

- принцип орієнтації змісту виховання на розвиток соціальної активності молоді зумовлений суспільною природою більшості професій, необхідністю віддавати людям свої знання, духовний досвід, фізичні та моральні сили. Висока самовіддача фахівця в поєднанні з розумінням ним своєї особистої відповідальності за долю кожної людини, її духовний і творчий потенціал можуть бути сформовані на підставі розвитку й закріплення в особистості здібностей до співпереживання;

- принцип комплексності та міждисциплінарної інтегрованості, який передбачає налагодженість у громадянському вихованні тісної взаємодії та об'єднання освітнього й виховного процесів;

- принцип самоактивності й саморегуляції який сприяє розвитку суб'єктних характеристик, формує здатність до критичності й самокритичності, до прийняття самостійних рішень, що поступово виробляє громадянську позицію особистості;

- принцип системності, згідно з яким процес громадянського виховання зумовлюється гармонійністю розвитку взаємопов'язаних новоутворень у структурі особистості;

- принцип інтеркультурності, що передбачає інтегрованість української національної культури у контекст загальнодержавних, європейських і світових цінностей, у загальнолюдську культуру;

- принцип культуровідповідності, який передбачає органічну єдність громадянського виховання з історією та культурою народу, його мовою, народними традиціями та звичаями, що забезпечують духовну єдність, наступність та спадкоємність поколінь тощо.

Реалізація вищезазначених принципів передбачає, що у процесі громадянського виховання мають забезпечуватись передумови для формування особистості відкритої до інших культур, ідей та цінностей, яка здатна зберігати свою національну ідентичність, усвідомлювати національну

культуру як невід'ємну складову культури світової.

Громадянське виховання проходить ряд етапів, протягом яких поступово ускладнюються, урізноманітнюються зміст та напрями розвитку тих утворень, котрі загалом складають цілісну систему характеристик процесу утворення громадянських чеснот особистості. Зазначений процес є безперервним, який триває протягом усього життя людини.

Традиційне розуміння терміна «виховання», як визначає А. Кузьмінський, зводиться до чотирьох підходів [1]: широкий соціальний – вплив на людину всієї дійсності – соціуму; широкий педагогічний – цілеспрямована діяльність, що охоплює весь освітній процес; вузький педагогічний – спеціальна педагогічна робота; ще більш вузький – вирішення завдань, направлених на формування морально-вольових якостей, художніх уявлень і смаків.

Аналогічної думки дотримується І. Підласий, який стверджує, що виховання у широкому розумінні означає весь процес усебічного розвитку особистості, включаючи навчання і спеціальну виховну роботу з формування соціальних і різноманітних духовних відносин, а у вузькому – формування ідеологічних, соціальних, моральних і естетичних відносин [2, с. 82]. В українському педагогічному словнику С. Гончаренка зазначається, що виховання – «це процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів» [3, с. 53].

На сучасному етапі розвитку освіти відомо, що проблема громадянського виховання досліджувалась у різних аспектах, зокрема, концептуальні засади національного виховання висвітлюються в працях М. Євтуха, П. Ігнатенка, В. Ільченко, В. Кузя, О. Любара, Ю. Руденка, Р. Сопівника, М. Стельмаховича, О. Сухомлинської та ін.; взаємозв'язку естетичного та морального виховання розглянуто В. Вербицьким, М. Левчуком, Г. Пустовіт, М. Сметанським, І. Сопівник та ін.; визначення наукової екогуманітарної парадигми подається в працях В. Вербицького, Ю. Пелеха, В. Скутіної та ін.; теоретичні основи виховання та методики виховної роботи висвітлені в наукових розвідках А. Капської, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського, Н. Щуркової; педагогічні умови організації позааудиторної виховної роботи у вишах вивчали О. Винославська, Т. Куриленко, Г. Пономарьова, Т. Степурата, Г. Шевченко та ін.; організація виховного процесу в

закладах вищої освіти досліджена В. Айнштейном, Л. Боденко, М. Боритко, І. Ільїнським, О. Пономарьовим, В. Фортунатовим та ін.

Отже, виховання – ключовий чинник загальної культурної політики, що проводиться державою у тісній співпраці з громадськістю.

Однак, незважаючи на увагу дослідників до цієї проблеми, слід зазначити, що сьогодення потребує вирішення багатоаспектних питань, які виникають у процесі громадянського виховання.

Вирішення питань які виникають у процесі громадянського виховання регулюється такими нормативно-правовими документами, зокрема правові основи громадянської освіти в Україні закладені у Конституції України, Законі України «Про освіту», Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016 – 2020 роки, затвердженій Указом Президента України від 26 лютого 2016 р. № 68, Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 – 2020 роки, затвердженій Указом Президента України від 13 жовтня 2015 р. № 580, Національній стратегії у сфері прав людини, затвердженій Указом Президента України від 25 серпня 2015 р. № 501. Із прийняттям нового Закону України «Про освіту» та з урахуванням Указу Президента України від 1 грудня 2016 р. № 534 «Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості у цій сфері», плану заходів щодо зміцнення національної єдності, консолідації українського суспільства та підтримки ініціатив громадськості у зазначеній сфері, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 березня 2018 р. № 179, виникла необхідність визначення конкретних кроків на шляху формування громадянської освіти в Україні.

З прийняттям нового Закону України «Про освіту» поняття громадянської освіти отримало нормативне визначення, держава створює умови для здобуття громадянської освіти, спрямованої на формування компетентностей, пов'язаних з реалізацією особою своїх прав і обов'язків як члена суспільства, усвідомленням цінностей громадянського (вільного демократичного) суспільства, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина.

Аналіз законодавчої бази, дисертаційних досліджень, наукових статей, матеріалів науково-практичних та науково-методичних конференцій та симпозіумів дозволив дійти висновку, що незважаючи

на значну увагу дослідників до цієї проблеми, нині бракує фундаментальних досліджень, у яких було б обґрунтовано виховання громадянської відповідальності у особистості.

Очевидно, що головним пріоритетом розвитку суспільства в новому столітті повинна стати людина з високим рівнем сформованості відповідальності, як єдина, гармонійна складова соціуму.

Аналіз науково-методичної літератури визначив, що поняття «відповідальність» розглядалось у різних науках, в різні історичні періоди, так у античній філософії першим хто звернувся до пізнання людини був Сократ, він донести до влади Афін того часу, що кожна людина має право на власні переконання та спрямовуватись до вищої істини [4, с. 76–79]. Аристотель пов'язував відповідальність з «добровільністю» і «спонтанністю», як незалежність прийняття рішень. У Аристотеля можна зустрічається поняття доброчесності в яке він вкладає намір особистості діяти з точки зору моральних принципів [5]. Основними розробками німецького філософа Іммануїла Канта, мислителя була теорія пізнання, у межах якої він працював над сутністю свободи та її відображень. У своїх працях Кант торкається до питань: відповідальності людини; соціальних рамок управління над суспільством; права на розпорядження своїм життям і так далі.

У психології вчений А. Маслоу характеризує відповідальність як якість яка формується досить індивідуально і має суб'єктивний характер.

Н. Драгомирецька і І. Матвеєнко зазначали, що «категорія «відповідальність» має багаторівневий характер: з одного боку, – індивідуалізований характер стосується єдності теорії та практики, не має досить чітких та об'єктивних критеріїв, а з другого – це характеристика результатів діяльності суб'єктів державного управління. Ця категорія тісно пов'язана з іншою – «активність». Остання характеризується тим, що переходить із потреби в діяльність та додає їй певне «забарвлення». Активність має і координуючу роль. Вона виступає мірою відповідальності та побудови тих взаємодій, які передбачає розвинуте громадянське суспільство. Може виступати одним із критеріїв оцінки рівня розвитку громадянського суспільства» [6, с. 258]. Звідси випливає, що поєднання загальної відповідальності особистості та її активності є громадянською відповідальністю.

Ф. Гайдер виділяє декілька стадій відповідальності:

1) генералізована відповідальність (відповідальність за дії, у яких особистість брала участь);

2) власна відповідальність (відповідальність за власні дії);

3) диференційована відповідальність (відповідальність за будь-який передбачуваний результат дії);

4) усвідомлена відповідальність (відповідальність не тільки за свої дії, але й за вплив, який вони надають зовнішнім факторам);

5) повна відповідальність (при якій особистість повністю відповідальна за протікання дії, незалежно від результату) [7].

У педагогіці феномен відповідальності розглядається досить широко, що кожна людина в своєму житті за щось відповідає, це може бути: сім'я, робота, громадська діяльність тощо.

Цікавою є думка дослідниці І. Сопівник, яка у своїй монографії присвяченій теоретичним і практичним засадам формування моральної відповідальності сільської молоді, розкрила суть і структуру відповідальності, проаналізувала види відповідальності, обґрунтувала педагогічні умови та технологію формування моральної відповідальності молоді, яка проживає у сільській місцевості. Під професійною відповідальністю особистості авторка розуміє «складне психологічне утворення, що передбачає свідомий вибір професійної діяльності, яка відповідає особистісним характеристикам індивіда (інтелектуальним, ціннісним, волевим, характерологічним), які дозволяють їй свідомо і відповідально виконувати свої професійні та особистісні обов'язки у трудовому колективі, передбачати наслідки професійної діяльності в умовах сталого розвитку, беручи на себе відповідальність за якість і безпеку виробленої продукції чи наданих послуг перед собою, колективом, споживачами, суспільством» [8, с. 62].

Зазначаємо, що громадянська та правова відповідальність – це добровільна, активна участь у суспільному житті громади спираючись на нормативно-правові документи. Із цих міркувань саме на базі демократичних цінностей, що мають лежати в основі громадянського виховання, можливе об'єднання різних етносів і регіонів України задля розбудови й вдосконалення суверенної, демократичної держави, громадянського суспільства.

Очевидно, що процес виховання громадянської та правової відповідальності повинен бути невід'ємною складовою всього освітнього процесу та орієнтуватися на духовні цінності українського народу, загальнолюдські цінності, зокрема морально-

етичні та соціально-політичні. Вищезазначений процес має ґрунтуватися на цінностях активної життєвої позиції, особистої ефективності, істини, правдивості та критичного мислення, взаємоповаги, відкритого спілкування та ефективною співпраці, прав людини та спільного захисту цих прав. Варто зазначити, що виховувати високоморальну, духовну особистість з сформованими цінностями, потребами, установками слід зі здійсненням культурологічного підходу. Більшість дослідників розглядає значення культурологічного підходу у вихованні саме в подоланні явищ дегуманізації в освіті. У словнику поняття «культурологічний підхід» тлумачиться як конкретно-наукова методологія пізнання й перетворення педагогічної реальності, основою якої є аксіологія; бачення освіти крізь призму поняття культури, тобто розуміння її як культурного процесу, що відбувається в культуровідповідному середовищі, усі компоненти якого наповнені людським сенсом і слугують людині, яка вільно репрезентує власну індивідуальність, спроможність до культурного саморозвитку й самовизначення у світі культурних цінностей [9]. Аналіз вищезазначеного підтверджує той факт, що культурологічний підхід спрямовує виховання громадянської та правової відповідальності в особистості на пошук духовних, моральних цінностей, інтегрує їх культуру, наукові знання й духовний досвід.

Значне місце у змісті громадянського виховання посідає формування культури поведінки особистості, що виявляється у сукупності сформованих соціально значущих якостей особистості, заснованих на нормах моралі, закону, вчинків людини. Культура поведінки виражає, з одного боку, моральні вимоги суспільства, закріплені в нормах, принципах, ідеалах закону, а з іншого – засвоєння положень, що спрямовують, регулюють і контролюють вчинки та дії людини.

Отже, у процесі виховання в особистості громадянської культури важливу роль відіграють всі ланки системи освіти загалом і громадянська освіта та виховання, зокрема, особливо у суспільстві перехідному, де вони не тільки підтримують, а й закладають основи демократичної ментальності, формують у громадян ідеї та поняття про права і обов'язки людини, виховують здатність до критичного мислення, уміння відстоювати свої права, інтереси, переконання, усвідомлювати свої обов'язки та виявляти толерантність до поглядів іншої людини, керуватися у вияві соціальної активності демократичними принципами. Очевидно, що у сфері виховання людини вагомим

є компетентнісний підхід. Основна ідея компетентнісного підходу до виховання – це засіб становлення оптимальної життєвої стратегії особистості, отже, виховання має не просто декларуватися рівноправною складовою освітнього процесу.

Формування громадянських компетентностей має пріоритетне значення. Очевидно, що у сфері виховання людини вагомим є компетентнісний підхід. Основна ідея компетентнісного підходу до виховання – це засіб становлення оптимальної життєвої стратегії особистості, отже, виховання має не просто декларуватися рівноправною складовою освітнього процесу.

Визначаючи стратегії розвитку виховання О. Глузман виокремив й узагальнив основні ідеї компетентнісного підходу [10, с. 51–61]: компетентнісний підхід не є принципово новим для вищої освіти, оскільки освітяни завжди орієнтувалися на віднайдення узагальнених способів діяльності; компетентністю не протиставляється знанням, умінням, навичкам, нею вони охоплюються, хоча не є їх простою сумою; компетентність охоплюється не тільки когнітивна й операціонально-технологічна складові, а й мотиваційна, етична, естетична, соціальна, поведінкова, до того ж результати навчання, система ціннісних орієнтацій, тому компетентності формуються не тільки під час навчання, а й під впливом родини, друзів, роботи, політики, релігії тощо.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Із вищезазначеного зрозуміло, щоб стати відповідальним активними громадянами, особистість має розвивати не лише знання і розуміння політичної та правової системи та інститутів, а й володіти такими навичками, як: формулювати, комунікувати й відстоювати власну думку, бути впевненими в собі, розвивати емпатію, бути готовими діяти чи утримуватися від необдуманих дій у ситуації невизначеності, співпрацювати з різними людьми, поважати себе й інших. Зазначений процес вимагає докорінно нових підходів до виховного процесу в аспекті проблеми дослідження, адже успішне виховання громадянина вимагає не лише знань та критичного розуміння себе і світу, а й отримання особистого досвіду участі у громадському житті, у взаємодії з іншими на засадах поваги і рівності, відповідальності за спільну справу, мирного вирішення конфліктів. На сучасному етапі розвитку суспільства важливе значення надається процесу виховання в особистості відповідального ставлення не лише до себе, професії, а й до держави. Зазначене можливо лише за умови формування соціальної активності особистості на

основі соціальних умінь: готовність до участі у процесах державотворення, готовність взяти на себе відповідальність; здатність розв'язувати конфлікти у відповідності з демократичними принципами, здатність до самостійного життєвого вибору на основі гуманістичних цінностей.

Список бібліографічних посилань

- Кузьмінський А.І. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. Київ: Знання, 2005. 486 с.
- Підласий І.П. Діагностика та експертиза педагогічних проєктів: навч. посібник. Київ: Україна, 1998. 343 с.
- Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 375 с.
- Пеннер Р.В. Размышления различных философов о свободе человека. *Вестник Курганского государственного университета*, 2012. С. 76–79.
- Пархоменко Р.Н. Генезис идеи свободы в западноевропейской философии. *Философская мысль*, 2012. № 4. С. 179–210.
- Драгомирецька Н., Матвеевко І. Громадянська відповідальність як віддзеркалення розвитку громадянського суспільства. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*, 2009. №1. С. 257–268. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2009_1_34
- Савчин М.В. Психологічні основи розвитку відповідальної поведінки особистості: дис. ... д-ра. психол. наук: 19.00.07. Київ: Інститут педагогічної і психологічної професійної освіти АПН України, 1997. 410 с. 220.
- Сопівник І.В. Виховання моральної відповідальності сільської молоді: монографія. Київ: Компрінт, 2014. 352 с.
- Культурологічний словник [О.В. Антонюк та ін.; за ред. В.І. Рожка, О. В. Антонюка]. Київ: НМАУ, 2011. 463 с.
- Глузман О.В. Базові компетентності: сутність та значення в життєвому успіху особистості. *Педагогіка і психологія*, 2009. № 2. С. 51–61.

References

- Kuzminsky, A.I. (2005). Higher school pedagogy: textbook. way. Kyiv: Knowledge. 486 p.
- Podlasy, I.P. (1998). Diagnosis and examination of pedagogical projects: a textbook. Kyiv, Ukraine. 343 p.
- Goncharenko, S. (1997). Ukrainian pedagogical dictionary. Kyiv: Lybid. 375 p.
- Penner, R.W. (2012). Reflections of various philosophers on human freedom. *Bulletin of Kurgan State University*: 76–79.
- Parkhomenko, R.N. (2012). The genesis of the idea of freedom in Western European philosophy. *Philosophical Thought*, 4: 179–210.
- Drahomyretska, N., Matveencko, I. (2009). Civic responsibility as a reflection of the development of civil society. *Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine*, 1: 257–268. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2009_1_34
- Savchin, M.V. (1997). Psychological bases of development of responsible behavior of the person: Theses of Doctor Dissertation in Psychology. Kyiv: Institute of Pedagogical and Psychological Vocational Education of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. 410 p.
- Sopivnyk, I.V. (2014). Education of moral responsibility of rural youth: a monograph. Kyiv: Comprint. 352 p.
- Cultural Dictionary (2011). [In A.V. Antonyuk and others]. Kyiv: NMAU. 463 p.
- Gluzman, O.V. (2009). Basic competencies: the essence and significance in the life success of the individual. *Pedagogy and Psychology*, 2: 51–61.

KHARKIVSKA Alla

Doctor of Pedagogy, Professor, Vice-rector for scientific and pedagogical work, Municipal Institution "Kharkiv Humanitarian and Pedagogical Academy" of the Kharkiv Regional Council

KHARKIVSKIY Valery

PhD in Pedagogy, Senior Lecturer of the Department of Pedagogy, Philosophy and Language Training, Kharkiv Medical Academy of Postgraduate Education

EDUCATION OF CIVIL AND LEGAL RESPONSIBILITY OF THE MODERN PERSONALITY – THE PROCESS OF NATIONAL REVIVAL

Summary. The article outlines the ways of a new look at the modern process of education of civil and legal responsibility in the individual. It is emphasized that civic and legal education in Ukraine determines the process of nation revival, which will contribute to the formation of the unity of Ukraine, which is the Ukrainian national idea. The educational process is an integral part of the entire educational process which is focused on the spiritual values of the Ukrainian people (national identity, identity, dignity, catholicity, will), universal values, including moral and ethical (dignity, honesty, justice, respect for the institution). care, respect for life, respect for oneself and other people) and socio-political (freedom, democracy, cultural diversity, respect for native language and culture, patriotism, respect for the environment, respect for the law, solidarity, responsibility). It is proved that the education of civil and legal responsibility of modern personality in higher education institutions should be based on culturological (directs the education of civil and legal responsibility in the individual to search for spiritual, moral values, integrates their culture, scientific knowledge and spiritual experience) and competence (directs to formation of the optimal life strategy of the individual, therefore, education should not just be

declared an equal component of the educational process.) approaches. The authors conclude that to become a responsible active citizen, a person should develop not only knowledge and understanding of the political and legal system and institutions, but also have such skills as: formulate, communicate and defend their own opinion, be confident, develop empathy, be ready to act or refrain from reckless actions in a situation of uncertainty, to cooperate with different people, to respect yourself and others. This process requires radically new approaches to the educational process in terms of research, because the successful education of citizens requires not only knowledge and critical understanding of themselves and the world, but also personal experience of participation in public life, in interaction with others on the basis of respect and equality for a common cause, peaceful resolution of conflicts.

Keywords: education; civic education; legal education; principles; culturological approach; competency approach.

Одержано редакцією 01.08.2021
Прийнято до публікації 22.08.2021